

Değerler Krizi: Dönüşen Maneviyat ve Çevre Bilinci*

Fatma ÇAKMAK**

Özet

İslam'da çevreyi korumaya yönelik ilahi telkin, insanın Müslüman birey olarak kendisini inşa etmesinde öngörülen ahlaki telkinden bağımsız değildir. İslami düşüncede her şey insana verilmiş bir emanettir, çevre de dünya düzeni içerisinde ilahi olanın bir tecellisi olduğu için kutsal bir emaneti korur gibi korunmalıdır. Kur'an'da kozmolojik mükemmellik dile getirilirken bu düşüncenin hemen her yerde Müslümanca ilkeleri pekiştiren bir "ibret alma, ibret gösterme" yaklaşımı üzerine temellenmiş olması önemlidir. İslam'ın eşyaya bakışı ve sanat konusundaki yaklaşımı da aynı bakış açısından beslenmektedir. Bu yaklaşım da düzeni korumaya ve insan fıtratının biricikliğinden ayrı düşmeyen bir çevre/düzen tasavvuru geliştirmeye yöneliktir. Bu yüzden İslami perspektif üzerine geliştirilecek olan bir çevre ahlakı İslam'ın, hayatın merkezinde yer almak üzere geliştirdiği bütüncül bir yaşam tasavvuru üzerinden ele alınmalıdır. Modern yaşamla birlikte bu tasavvurun aşınması ve toplumun değerler alanının derinden sarsılması dinamik bir çevre ahlakının geliştirilmesinin önünde büyük bir engeldir. Bu çalışmada paradoksal görünümler ekseninde bu konunun ana bağlamları üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: İslam, modernlik, dönüşüm, çevre.

Crisis of Values: Changing Spirituality and Environmental Consciousness

Abstract

Divine suggestion in İslam to protect the environment is not free from moral suggestion which is stipulated in the man's self raising as a Muslim individual. In Islamic thought, everything is a relic given to the human, and as the environment is the Godly manifestation in the world order, it must be protected just like a relic. It is important that this conception is based on the approach of 'drawing a lesson', 'showing a sign' which

* Bu makale Adıyaman Üniversitesi tarafından 24-26 Ekim 2014 tarihinde düzenlenmiş olan "Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyumu" nda yazar tarafından sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş halidir.

**Dr. Diyanet İşleri Başkanlığı, sosyoloji84@hotmail.com

corroborates principles of Islam everywhere as cosmological perfection is mentioned in the Qur'an. Islamic view on goods and aesthetic approach are both fed by the same point of view. This approach is to protect the system and to improve environmental system conception which is not free from the uniqueness of human nature. Consequently, an environmental ethics which is to be improved on the Islamic perspective must also be taken as Islam's holistic conception of life to be placed in the center of life. That this concept has been depreciated with modern life and the values of the society have been shaken deeply are the dominants in not being able to improve a dynamic environmental ethics. In this study, it will be tried to put emphasis on the main contexts of this matter in the axis of paradoxical view.

Keywords: Islam, modernity, change, environment.

GİRİŞ

Çevre kavramı hem ilk anlamı itibariyle hem de bu anlam etrafında gelişen çağrışımlı manaları açısından ele alındığında oldukça geniş bir yelpazeyi bünyesine dâhil etmektedir. Bu geniş yelpazeye işaret eden en genel anlamı itibariyle çevre; kişinin doğumundan başlayarak ölümüne kadar geçen sürede cevap verdiği tüm uyarıları ifade etmektedir. Bu bağlamda soluduğu hava, tükettiği besinler, içinde bulunduğu fiziksel ve sosyal iklim koşullarıyla; aile, toplum, inanç gibi tüm aidiyetleri de içeren ve insan davranışları üzerinde etkili olan etkileşimleri şekillendiren yapılar kişisel çevrenin sınırlarını belirlemektedir (Nasr, 2002: 56).

Günümüz toplumlarının çevre sorunları da dâhil olmak üzere kendi bünyesinde ürettiği temel sorun alanlarının birçoğu sağlıklı bir toplum ve belirli açılardan ön görülebilir bir gelecek tasavvuru oluşturabilme noktasında güvensizlikler meydana getirmektedir. Bu yüzden çevre krizlerini de bir netice olarak doğuran ilgili konular son yıllarda daha fazla gündeme gelmekte ve tartışma ortamlarında kendine ayrıcalıklı bir yer bulabilmektedir. Ancak toplumun genel değerler alanı ile doğrudan ilgili olan çevre konusunda sağlıklı ve Müslüman toplumların asli referans çerçeveleri üzerine temellendirilmiş olan bir çevre ahlakından söz edebilmek için ilgili alanı kendi bağlamları üzerine düşünmek ve değerlendirmek esastır. Nitekim kültürün temel unsurlarından biri olan din kavramının, insanın hem fiziksel varlığını hem de toplumsal ilişkilerini anlamlandırma en önemli faktörlerden biri olduğu göz önünde bulundurulduğunda çevre ile olan ilişkilerin de dinden bağımsız gelişmediği anlaşılmaktadır (Taplamacıoğlu, 1983: 91).

Kur'an, Sünnet ve İslam toplumlarının tarihsel bakiyelerinde içkin olan genel ahlaki değerler dizisi üzerine ele alınabilecek bir İslami çevre doktrininin, modern zamanların akli ve modern insanın bilgi ve değer dünyası ile nasıl ilişkilendirileceğine dikkat çekmek gerekmektedir. Ancak bu ilişkilendirme bir uyarılama olmaktan ziyade özgün bir çerçeve içerisinde genişletilebildiği takdirde İslam'ın, hayatın merkezinde yer alan temel felsefesine uygun bir çevre bilincinden söz etmek mümkün hale gelebilecektir. Dolayısıyla bu anlamda bir strateji üzerinden düşünüldüğünde, "insan-çevre" ilişkisini belirli bir sisteme

oturtmuş olan İslam dininin bu konuda ortaya koyduğu bütüncül yaklaşımın ihmal edilemeyeceği açıktır (Macit, 2005:118). Özellikle Müslüman toplumlar açısından, İslami kimliğin çerçevesini belirlediği insani kimlik ve beşeri nitelikler, bu bağlamda güncel bir çevre etiği geliştirebilmekte birer mihenk taşı konumundadır. Gerek Aydınlanma akli gerekse modernleşmenin bir yaşam biçimi olarak ürettiği sekülerleşme pratikleri kapsamında yaşanan aşınma ve dönüşüm süreçlerinin Müslüman toplumlar açısından meydana getirdiği değerler krizi, çevre problemleri konusunda da böyle bir ana çerçeve oluşturmaktadır.

Modern dünyanın tabiata bakışını belirleyen faktörlerle daha geleneksel bir hayat tecrübesinin ürettiği tabiata bakış ve denge yaklaşımı arasında açılan makasın, modern insanın yaşam alanlarındaki ilişki türlerini belirleyen ölçütlerden bağımsız olmadığı açıktır. Böyle bir ortamda özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan teknolojik ilerlemenin ve hayatın birbiriyle bağlantılı pek çok alanında etkili olan dönüşüm sürecinin payı yadsınamayacak kadar büyüktür. Teknik ve onun insan lehine geliştirdiği hegemonik anlayışla söz konusu süreçlerin sonunda, kutsallıktan arındırılmış, nesneleşmiş bir tabiat tasavvuru ve kendisini bu tabiatın hâkimi olarak gören bir insan kimliği kaçınılmaz hale gelmiş ve bu durum yeni tartışmaların kapısını aralamıştır. Sanayi Devrimi öncesinde bireyin doğayla kurduğu ilişki daha çok insani bağlamını yitirmemiş, uzlaşmaya dayalı bir ilişki iken Sanayi Devrimi sonrasında bu ilişki insanın değerler dünyasında meydana gelen değişimin bir yansıması olarak “hâkim olma” ya dönük bir ilişki biçimi haline gelmiştir. Bu yaklaşım biçimi, sonrasında gelişen olaylarla birlikte modern insanın eşya ve tabiatla olan tüm ilişkilerinde etkisini göstermiş ve modern dünyanın tüketim ölçüleri hâkim olma anlayışının tezahürleri ile kendisini adeta kaçınılmaz kılmıştır.

Kur’an’ın daha çok “denge ve düzen” unsurlarına dayandırarak ele aldığı çevre kavramı ise İslam’ın varlığa ve insanlara kazandırdığı “ontolojik statü”(Giddens, 2008) yü meydana getirmektedir. Bu statü, dini kozmoloji içerisinde nesnelere, olaylar ve insanlar arasındaki ilişkisel mekanizmayı oluşturan tüm elemanları düzenin ve dengenin bir parçası olarak değerlendirmekte ve her birini mevcut ilahi bütünlüğün birer taşıyıcısı olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla İslami anlayıştaki çevre kavramı sadece ekosistem içerisindeki mekanik işleyişe değil daha geniş açılara sahip olan varlık alanına işaret etmektedir. Bu nedenle öncelikle İslam’ın öngördüğü çevre anlayışı ile modern dünyanın ürettiği çevre anlayışına kısaca göz atmak gerekir.

1. Müslüman Bireyin “Mekân” İdraki: Çevre ve “Arz” İlişkisi

Literatürde Ekosistem kavramı, genel anlamda tüm canlıların dâhil olduğu bir dengenin sürdürülebilir koşullarını ifade ederken; Ekoloji ise bu uyumu inceleyen bilim dalının adı olarak geçmektedir (Özdemir, 1988:158). Ancak İslam’da çevre olgusu sadece bir sistemin ekolojik olarak işleyişi olarak tanımlanmamış, çevre kavramı “vahy” temelli, ontolojik bir güzergah içerisinde ele alınmıştır. Çünkü Kur’an’ın çizmiş olduğu kulluk çerçevesi yalnızca dini pratiklerin yerine getirilmesi yani ibadetlerin yapılması ile sınırlı bir kulluk

anlayışı değildir. Aksine ibadetlerin de bu tipolojinin gerçekleşmesinde bir araç olduğu, ilahi varlığı Allah'ın koymuş olduğu hükümler çerçevesinde kendisinde taşıyan, “ahsen-i takvim” yani en güzel suret ve ahlak üzerinde bulunmak üzere yaratılmış olan bir insan tasavvurundan söz edilmektedir. Dolayısıyla Kur'an ve sünnetin ön gördüğü kulluk anlayışı ibadetlerle birlikte insanın bu dünyadaki tüm faaliyetlerini de kapsayan, zulüm ve kötülük karşısında imar ve ihya ile yapıcı rol üstlenen bir bakış açısı üzerine temellendirilmiştir. Ontolojik gerçekliği “arz” kavramı paralelinde ele alan ilgili perspektif, modern literatürün ürettiği kavramlar yerine kendi bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde daha anlamlı hale gelmektedir. Bu bakış açısı ahiret anlayışının bir gereği olarak insanın tüm fiil ve davranışlarında sorumlu hareket etmesini gerektiren bir yaklaşımdan beslenmektedir. Dolayısıyla “kul” olarak insan hiçbir şeyin mutlak sahibi olmadığının bilincinde, her şeye karşı derin bir sorumlulukla ve bunların emanetçisi olduğu anlayışıyla hareket etmek zorundadır. Nitekim Kur'an'da kâinata göndermede bulunulurken hem tabiat ibret nazarıyla tanıtılmaya çalışılmakta, hem de insanın bu düzen ve denge karşısındaki sorumluluğu yeryüzünde “halife” olma özelliğine uygun şekilde gerçekleştirmesi gerektiği hatırlatılmaktadır (Kula, 2000: 371). Bu yüzden İslami anlayıştaki çevre kavramını, ilahi varlığın bir tecellisi halinde “kutsal” bir nitelik taşıdığı gerçeğinden bağımsız olarak ele almak ve insanın kulluk pratiklerinden ayrı düşünmek mümkün değildir.

Bir başka yönüyle ele alındığında ise; çevre konusunun İslam'daki mekân tasavvuru ile doğrudan ilintili olduğu görülmektedir. Mekân, kuşatıcı vasfı ile Müslüman fert için bir ibadet yeri, kulluğunu ifşa ettiği bir varlık alanıdır. Dolayısıyla “arz” yani insan dışındaki tüm mahlûkatı da kapsayan kozmolojik bir alan olan yeryüzü insan için namazgâh (mescit) kılınarak kutsal ve temiz bir mekân hükmünde değerlendirilmiş; toprak, “teyemmüm” kavramıyla bir temizlenme vasıtası, ibadet için bir ön basamak, pislikten arınma şekli haline gelebilmiştir. İslam toplumlarının küresel ölçekte en büyük kongresi olarak nitelendirilen ve ferdi olarak çok güçlü manevi dip akıntılarıyla gerçekleştirilmesi beklenen Hac ibadetinin en önemli gereği olan “ihram” ın, başta kişinin kendi bedeni olmak üzere tüm canlılara karşı dokunulmazlık ve merhamet gerektiren bir yasağın taşıyıcısı olması da bu anlamda oldukça dikkat çekicidir. Kişinin hacdaki bu manevi yükselişinin ibadetin derin anlamında içkin olan “harem şuuru” ile özdeşleştirilmesi ve bir hacıdan dini sorumluluk olarak beklenen şeyin bu şuuru hacdan sonraki gündelik yaşamına taşımasının gerekliliği İslam'ın insan eliyle gerçekleştirilen tüm tahribata karşı muhalif bir dil ve duruşu sembolik olarak da ön görmüş olmasının birer yansımasıdır. Bu nedenle modern terminolojinin bütünüyle profan (kutsal niteliğinden arındırılmış) bir genelleştirmeyle “ekoloji” olarak tanımlandığı çevre kavramı, İslam'ın “mekan” ve “arz” kavramları arasında kurduğu varlık ilişkisini akamete uğratmakta, bu anlayışın çerçevesini daraltmaktadır. Konuyu kendi özgül çerçevesi içerisinde ele alırken bu farklılığın oldukça önemli bir husus olduğunun altını çizmek gerekir. Bu tarz bir yaklaşım insanı olgunlaştıran çevre ile bu çevreyi koruyan insan arasında ilahi bir sorumluluk akdi meydana

getirmekte ve bu akit hesap verilebilirlik anlayışı ile tüm eşya ile olan ilişkide manevi sorumluluğunu bireye hatırlatmaktadır.

2. Maneviyatın Dönüşümü: Değerler Alanının Anonimleşmesi

Bir toplumsal uzamda etkili olan ve o toplumun yapısında taşıyıcı bir unsur olarak belirleyici rol üstlenen tüm algı bileşenleri bireyin biçimlendiği düşünsel havzaya dâhildir. Bu bağlamda çevre düzenin bozulması veya çevre kirliliği denilen olgu; sadece doğanın tahrip edilmesiyle ekolojik dengenin altüst olması, suların ve havanın kirlenmesi değil, sağlıksız ve altyapısız kentleşme, aşırı gürültü, çağın gereği olarak insana sunulması beklenen medeni hizmetlerin yetersizliği ile adil olmayan siyasi ve ekonomik düzeni de akla getirmektedir (Bayraktar, 1992:17).

İnançlar, değerler ve sosyal sermaye araçlarının oluşturduğu toplumsal matris, kişilik fragmanlarının “özgün” bir yapı içerisinde yeniden inşa olunmasını sağlar. Bourdieu toplumsal yapı ile insan fiilleri arasında bir irtibatlandırma yaparken insan davranışlarına etki eden temel saikler olarak, sosyal sermaye ve en genel anlamıyla toplumda alışkanlık haline gelmiş blok tutumlar anlamında tanımlanabilecek olan habitus kavramlarından söz eder. Bu bakış açısına göre bireyler, toplumsal düzendeki konumlarını korumak ve derecelerini yükseltmek için çeşitli kültürel, toplumsal ve simgesel kaynaklar kullanırlar. Bu kaynakları “sermaye” olarak niteleyen Bourdieu sermayenin dörtlü tasnifini yaparken, bu yapılanmış yapıları bir kültürün bütün mensuplarınca paylaşılan derin yapısal anlamları yönlendiren kodlar olarak nitelemekte ve bunlara “simgesel sistemler” adını vermektedir (Bourdieu, 2013: 56).

Simgesel sistemler iletişim ve toplumsal bütünleştirme işlevlerini yerine getirir. Habituslar, bir bakıma toplumsal yapının bir parçası olan bireyin o toplumun var olma biçimlerinden biri olduğunu göstermektedir. Bireyin yatkınlıkları mensubu olduğu sosyal yapının yatkınlıklarına da işaret eder ve denilebilir ki ferdi alışkanlıklar toplumsal bağlamlardan bağımsız değildir ve bir eylemin yapısal sınırları toplumsal habituslarla çizilmiştir (Swartz,2011: 108-120). Dolayısıyla tüm bu süreçlerin meydana getirdiği deneyimin sosyolojik karşılığı toplumun “değerler alanı” nı oluşturmaktadır. Söz konusu değerler, toplum üyelerinin davranışlarına etki eden normları; örneğin o toplumda etkili olan olaylara bakış açılarını, muhakeme tarzlarını, kabul ve ret ölçüleriyle bazı davranışları kontrol etme şekillerini ortaya koyar. Dolayısıyla bir toplumsal yapı içerisinde etkili olan hakim paradigma ne ise o toplumun sosyal kıymet hükümleri de buna göre şekillenmektedir. Nihai noktada bireylerin tabi oldukları bu alanı belirleyen temel kodların içsel bir aşınmaya veya deneysimsel bir çözülmeye uğraması sonucu bu değerlerin bir tür “anonimleşme” problemi ile karşı karşıya kalması kaçınılmaz olmaktadır. Buna göre dini değerlerin etkili olduğu bir toplumsal yapı içerisinde maneviyata ilişkin temel algı biçimlerinin dönüşmeye başlaması, bu değerler alanının belirlediği pek çok niteliğin de yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Müslüman toplumlarda dinin etkin

taşıyıcısı konumunda olan gündelik hayatın egemen yapısını da belirleyen “birey” tasavvuru ile ilgili olan tüm alanlar bu dönüşümün ortak yansımalarını bünyesinde taşımaktadır.

Batılı değerlerin temel alındığı modernleşme sürecinde toplumun zihniyet yapısında ve gündelik yaşamın olağan akışında meydana gelen alt üst oluşlar, süratle somutlaşmış, pratik görünümlere bürünmüştür. Din ve geleneğin bir arada fonksiyon icra ettiği geleneksel toplumlarda etkili olan ve eşya ile irtibatını ilahi varlık alanından bağımsız sürdürmeyen insan tasavvurunun, yerini modern zamanlarda bireyciliğin harekete geçirdiği “tahripkâr” insana bırakması değerler alanını öznesel olarak muğlaklaştırmıştır. Bu muğlak görünüm, modern toplumun ahlaki kodlarını, meşruiyetini dinden alan referanslar yerine küresel dünyanın seküler normları üzerine inşa etmesine neden olmuş ve sosyal krizlerin baş göstermesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Giddens’in ifadesiyle “modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları kişileri geleneksel toplumsal düzen türlerinin tamamından eşi görülmedik biçimde sökü� çıkarmıştır. Modernliğin, toplumsal değişimin iç evrelerini ihmal eden bir hızda geliştiği zamanlarda din alanı gibi bireyin hayatına anlam katmakta fonksiyonel olan tüm değerler mevcut sürecin tahribatına uğrar. Çünkü modernlik bir anlamıyla, gündelik hayatın pratiklerini ve ortak bilgiyi kapsayan kültürün de dönüşümüdür”(Paker,2003:226). Dolayısıyla gündelik hayatını düzenlerken, dinin belirlediği “değerler” dünyasına bağlı olarak ilgi ve algılarını temellendiren birey bu tahribatın etkisine maruz kaldığı oranda günlük hayatın pratiğine yansıyan gerilimlerle de karşı karşıya kalmaktadır (Giddens, 2004:99). Genel olarak meşruiyetini dinden almakta olan manevi değerler alanının, geleneksel yapılarla olan iç içeliği, her iki unsurun temel taşıyıcısı olan insan tasavvurunun dönüşümü ile birbirinden ayrılmış ve modern insanın hem ürettiği hem de sonuçlarına katlanmak zorunda kaldığı dönüşüm süreci manevi alanı da derinden sarsmıştır.

Etkisini artıran bireyselleşme dalgası ve bu dalganın etkisiyle dönüşen toplumsal ahlakın genel tabiatı İslam’ın ortaya koymuş olduğu insan ve tabiat dengesini de derinden sarsmıştır. Bu yüzden bu sarsıntının etkilerini, insanın doğaya yaklaşımı da olmak üzere genel olarak dünyevi kaynaklara ilişkin tüketim algısında aramak gerekir. Nitekim İslam savaş hukukuna göre, savaş halinde bile bir ordunun ağaçlarını kesmek, meyve bahçelerini yakmak, tarım ürünlerini tahrip etmek, hayvanları telef etmek ve su kaynaklarını zehirlemek gibi çevreye zarar veren her türlü eylem yasaklanmış ve bu konuya ilişkin tedbirler savaş ahlakının gerektirdiği insani bir sorumluluk olarak ele alınmıştır. Bu yüzden çevre sorunlarının hem küresel, hem yerel düzeyde bir “etik” sorunu olarak değerlendirilmesi oldukça isabetlidir.

3. Modern Dünyanın Yeni Kültü: Çevrecilik

Anthony Giddens modern dünyanın egemen ahlakını tanımlarken toplumun kimliksel olarak birbirine yabancılaşmasına işaret eden bir kavramsallaştırmaya gider ve bu durumu “uygar ilgisizlik” (Giddens, 2008: 211)

olarak nitelendirir. Uygur ilgisizlik, modern dönemde bireyin, başta kendisi olmak üzere, genel olarak içinde yaşadığı dünyanın realitelerine karşı duyarsızlaşmasına, parçası olduğu ortamın sorunlarına karşı hissizlik tavrı geliştirmesine vurgu yapar. Bu vurgu modern dünyanın ahlaki parametrelerini belirleyen yeni değerler karşısında eleştirel bir yaklaşım içerisinde olmayı gerekli kılabacak kadar önemlidir ve modern insanın hayatı ve varlığı anlamlandırırken referans aldığı yönelimleri de içeren bir kimlik değerlendirmesi yapmayı gerektirmektedir. Nitekim insan odaklı tüm sorunların çözümünde veya en azından bunların daha anlaşılabilir kılınabilmesinde bu sorunların hem öznesi, hem de etkileneeni konumunda olan bireyin ahlaki biçimlenişi bir tür “zihniyet” meselesidir ve kişinin tüm eylemleri bu zihniyet üzerine temellenmektedir. Dolayısıyla bu zihniyet ve ahlaki biçimleniş modern insanın çevreye karşı tutumunun da genel çerçevesini belirlemektedir. Modernlik üzerine geliştirebilecek esaslı bir eleştirel dil, yaratıldığı yapıcı fitratla bu denli ters düşme eğilimi göstermekte olan ve bugün işgaller, savaşlar, bunalımlarla daha çok tahripkâr yönü ön plana çıkmış, aşırı bireyselleşerek kendine dahi yabancılaşmış insanın ortaya koyduğu eylemlerin, içselleştirilebilmiş bir çevre ahlaki geliştirmede güçlü bir engel olduğunu anlatabilmek açısından önemlidir. Batı’da egemen olan pozitivist anlayış zamanla Müslüman ülkeleri de etkisi altına almış, kaçınılmaz bir yayılma ile etki alanını genişletmiştir. Müslüman toplumun, değer dünyasından tamamen bağımsız olduğu halde bu tarz bir pozitivist anlayışın kendisine bu toplumlar içerisinde yer bulabilmiş olması İslam toplumlarının paradoksal modernleşmeleri bağlamında ele alınabilecek daha geniş bir tartışma konusudur.

Modern dünyanın tükenen değer alanında bugün çevreciliğin bir telafi mekanizması olarak ve çok dikkat çekicidir ki, tıpkı çevreciliği körükleyen sorunların kaynağına benzer biçimde, tüm aşkın, dinsel ve ahlaki ölçütlerden kendisini ayıran, tamamen pozitivist bir kurguyla çözüm olarak sunulmuş olması trajiktir. Nitekim sorunu meydana getiren bakış açısından çözüm üretmeye kalkışmak, çevreyi tüm diğer insani etki alanlarından bağımsız biçimde, bir üst alan olarak tanımlamak da sorunludur. Çünkü başta da değinildiği gibi, çevre kavramı iç içe geçmiş pek çok alanı temsil etmekte ve bu durum kendi kategorilerine göre çözümlenmeyi kaldıramayacak bir bütünlük arz etmektedir. Dolayısıyla Müslüman toplumun, dinamik bir çevre ahlaki geliştirme çabasıdayken, pozitif bir çevrecilik anlayışı benimsemesini beklemek oldukça hatalı bir çözüm mantığına yönelmek olacaktır. Müslüman dünyanın gündelik hayatın rutin işleyişine ilişkin olarak mekanik ve kozmolojik bütünlüğü bir arada ele alan geleneksel yaklaşımını, modern paradigmanın indirgemeci tavrına teslim olan çözüm mantalitesi ile işletmek imkânsızdır. Bu durum bilimin veya teknolojinin varlık alanını daraltmaya dönük bir tavır olmaktan ziyade bu alanları da mevcut bütünlük içerisinde değerlendirmeye, modern insanın çıkmazlarından başlayarak Müslüman toplumun modernlik karşısındaki çıkmazlarına ve buradan bir çevre duyarlılığı da doğuracak derin bir ahlak bilinci geliştirmeye dönüktür.

Bilimsel birikimin çevre konusunda ulaştığı bazı sonuçların çevreyi neredeyse bir nesneye dönüştüren, insan-tabiat ilişkisini sadece tüketmeye dönük

bir fonksiyonelliğe tabi kılan yaklaşımını çevrecilik olarak nitelendirmek bir tür sınırlandırmadır. Tabiatın ilahî, ahlaki, felsefî ve estetik doğasını ihmal eden bu bakış açısının sağlıklı bir çevre ahlakı geliştirmekte problemlî olduğunu görmezden gelmek bu bakış açısının körüklediği yeni sorun alanlarına da imkan tanımak anlamına gelecektir. Geleneksel düşüncenin gündelik hayatın işleyişi ve bu işleyiş içerisinde meydana gelebilecek tüm irtibatları kuşatan, uyum ve dengeyi fark edilir bir öge olarak ön plana çıkaran yapısının akamete uğraması, çevrecilik anlayışında deney ve gözlem dışındaki tüm imkân sahalarının geçersiz sayılması, 19. ve 20.yüzyılın metafiziği hayatın dışında bırakan anlayışıyla yarışan, mekanistik bir doğa yaklaşımı üretmekten öteye geçemeyecektir. Diğer taraftan ekolojik dengenin bozulması sonucu yaşanan olumsuz gelişmeler aynı zamanda insanın ruh sağlığını da etkilemektedir. Dolayısıyla karşılıklı bir bozulmadan söz etmek mümkündür. Bu durum Müslüman toplumlar açısından İslami değerleri önceleyen ve insan- çevre ilişkisini ilahî düzenin “tevhit” esaslı bütüncül çerçevesi içerisinde yeniden ele almayı ve bu bütünsellik ilkesini gündelik hayatın değerler mekanizması içerisinde işlevsel hale getirmeyi gerektirmektedir. Nitekim modern zamanların ürettiği sosyo-kültürel yaşam tasarımı insanın kendisine ve onu kuşatan canlı veya cansız tüm varlık alanına karşı yabancılaşması sonucunu doğurarak, bu değerleri ihya etmeyi önemsemeyen bir çevreciliği ve çevre etiğini sınırlı bir geçerliliğe mecbur bırakmıştır.

SONUÇ

Müslüman toplumun geleneksel yaşam kodlarında İslam’ın özgün karakterini temsil eden temel hususlardan biri şüphesiz inancın ahlaki nitelikte içselleştirilerek tutum ve eylemlere yansımadır. Bu yansımının görünür olacağı alanlardan biri insan-tabiat ilişkileri iken modern zamanların ürettiği farklı yaşam deneyimlerinde umulan hassasiyetlerin görünür hale gelememesinde İslami perspektif açısından çevrenin doğru tanımlanamaması ve bu konudaki dini kavramların keşfedilememesi etkindir. Müslüman birey için tabiatın, ezeli hikmeti deruhde eden ilahî bir kitap olması metafizik bir çevre anlayışının ahlaki çerçevesini de belirlemektedir. Ancak bu şekilde İslami yaklaşımın ve insani değerlerin, vicdani hassasiyetlerle bütünleşerek, toplumsal ilişkilerin belirleyici unsuru halinde ön planda tutulabileceği, insanın yaratılış amacına ve sorumluluklarına yabancı kalmadığı bir ahlaki sistemde etkili bir çevre bilincinden söz etmek mümkün hale gelebilecektir.

İnsanın topraktan yaratıldığına inanıldığı bu yüzden toprağın ilahî ruhtan bir eser taşıdığı, ekmeğin kutsal bir şuurla ele alındığı, yağmurun bereket, suyun nimet olduğu şeklindeki geleneksel bilincin hayatın olağan akışında kendiliğinden dâhil olduğu Müslüman toplumlar açısından böyle bir yaklaşım, belirli konularda geleneksel anlayışlarla uyum içinde ancak kendi düşünsel çitasını da yakalayabilmiş bir Müslüman ahlakı, hakiki bir çevre bilincinin de temel eşiği olacaktır.

KAYNAKLAR

- Bayraktar, M.(1992). *İslam ve Ekoloji*, Ankara: DİB.
- Bourdieu, P.(2013). *Seçilmiş Metinler*, çev. Levent Ünsaldı, İstanbul: Heretik.
- Giddens, A.(2004). *Modernliğin Sonuçları*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*, çev. Cemal Güzel, İstanbul: Kırmızı.
- Kula, N.(2000). “Kuran Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9:9, s. 361–376.
- Macit, Y.(2005).“Sünnet Verileri Işığında Çevre Eğitiminin Esasları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 3:2, s. 111–128.
- Nasr, S.H. (2002). *Tabiat Düzeni ve Din*, çev. Sara Büyükduru, İstanbul: İnsan.
- Özdemir, Ş.(1988). *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık*, Ankara: Palme.
- Paker, O.(2003). “Gündelik Bilginin İnşası Bağlamında Sosyal Temsiller: Modernlik, Gelenek ve Din” *Kültür ve Modernite, Türkiye Kültür Araştırmaları*, Derleyenler: Gönül Putan, Emine O. İncirlioğlu, Bahattin Akşit, İstanbul: Tetragon, s.220–239.
- Swartz, D.(2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu’nün Sosyolojisi*, çev. Elçin Gen, İstanbul: İletişim.
- Taplamacıoğlu, M.(1983). *Din Sosyolojisi*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları:156, Ankara: Ankara Üniversitesi.